

УДК 332.3:6631.1

JEL Classification: O13, R11

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201905049>

Г.В. СПАСЬКИЙ, доктор економічних наук

Розвиток сімейних фермерських господарств регіону

Мета статті - з'ясувати стан фермерських господарств у Закарпатській області України для доведення їх провідної ролі у сільськогосподарському виробництві. Визначити напрями становлення та розвитку сімейних фермерських господарств.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано наступні методи: абстрактно-логічний (при визначенні сутності, узагальненні показників діяльності фермерських господарств Закарпаття); монографічний (при вивченні фінансових показників діяльності фермерських господарств); статистико-економічний (при визначенні ефективності використання ресурсів); порівняльного аналізу (в процесі аналізу виробничої діяльності).

Результати дослідження. Обґрунтовано роль фермерських господарств у розвитку сільських територій на сучасному етапі євроінтеграційних процесів. Досліджено теоретичні основи поняття «фермерські господарства», «сімейні фермерські господарства». Намічено перспективи становлення українських сімейних фермерських господарств. Запропоновано модель розвитку сімейного фермерського господарства.

Елементи наукової новизни. Уперше розглянуто формування сімейних фермерських господарств Закарпатської області. Запропоновано ряд заходів для розвитку збалансованої моделі сімейних фермерських господарств, зокрема заходи державної підтримки сімейних фермерських господарств регіону.

Практична значущість. Запропоновано заходи для розвитку збалансованої моделі сімейного фермерського господарства як фізичної особи. Проведено фінансовий аналіз роботи фермерських господарств регіону. Встановлено, що на практиці фермерські господарства в умовах євроінтеграції набули якісно нового змісту, є основою розвитку сільських територій і зростання добробуту сільського населення. Табл.: 5. Бібліогр.: 22.

Ключові слова: фермерське господарство; аналіз господарської діяльності; сімейні фермерські господарства; прибутковість; підприємницька діяльність.

Спаський Габрієл Васильович - доктор економічних наук, провідний науковий співробітник відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: gszpasszky@kmf.uz.ua

Постановка проблеми. Основою формування фермерських господарств, у тому числі сімейних фермерських господарств в Україні, становлення селянина-фермера як повноправного господаря на своїй землі стало законодавче закріплення державної, муніципальної та приватної форм власності постановою Верховної Ради України «Про земельну реформу», прийнятою у 1990 р. Однак фермерські господарства, як і інші сільськогосподарські підприємства, не зуміли ефективно господарювати в умовах вільних цін на сільськогосподарську та промислову продукцію. До того ж не надавалася відповідна державна підтримка для розвитку фермерських господарств та особистих селянських господарств, не розроблялася стратегія їх розвитку.

Досліджено передумови створення та функціонування фермерських господарств в Україні. Під час проведених досліджень виявлено, що упродовж 1990-2018 рр. кількість фермерських господарств збільшилася від 82 до 34 502, де площі земель досягають 4650 тис. га. На одне господарство припадало від 4,2 до 134,8 га сільськогосподарських угідь. Незважаючи на це, фермерські господарства так і не стали суттєвими виробниками сільськогосподарської продукції [14, с. 245-256].

На противагу, у світі понад 500 млн ферм (87,7% від їх загальної кількості) належать сім'ям, які виробляють 56% сільськогосподарської продукції та продовольства. Крім того, у цих країнах постійно ведеться цілеспрямована політика підтримки сільськогосподарських товаровиробників за підвищення ефективності виробництва [3, с. 165-166].

© Г.В. Спаський, 2019

Стала конкурентоспроможність цих фермерських господарств обґрунтована наявністю розробленої прогнозно-планувальної стратегії їх формування та розвитку. З досвіду зарубіжних країн для досягнення ефективного, еколого-безпечного сільськогосподарського землекористування у статті запропоновано концепцію розвитку сімейного фермерського господарства в Україні [4, с. 45].

Нині фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян із створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, переробляти, зберігати та реалізовувати її з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства.

Фермерське господарство підлягає державній реєстрації після отримання земельної ділянки у власність або користування. Однак Законом України «Про фермерське господарство» від 19.06.2003 р. не обмежується розмір земель, які обробляються та належать фермерським господарствам. Це заважає виявити відмінності між фермерськими господарствами та сільськогосподарськими підприємствами, а також особистими господарствами селян, оскільки критерієм такого розмежування може слугувати площа оброблюваних ними земель, ведення сімейного фермерського господарства без залучення найманої робочої сили або сезонного її залучення [10, с. 3-4].

Для раціоналізації діяльності фермерських господарств в умовах економічної нестабільності в Україні доречно запропонувати напрями їх подальшого розвитку, наслідуючи закордонний досвід. Адже країни світу надають перевагу саме дрібним, присадибним, хутірним сімейним фермерським господарствам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню проблеми розвитку і функціонування фермерських господарств останніми роками приділяли увагу як вітчизняні, так й іноземні вчені. Значним є внесок у розвиток і розроблення теоретичних, методичних та практичних основ формування стратегії фермерських господарств, у тому числі сімейних фермерських господарств у регіонах України, таких науковців: К.Е. Азізова [1], А.В. Балян [2], Г.І. Бодак [3], В.М. Будзяк [4], І.М. Бутков [5], О.І. Ковалів [7], В.В. Лановий [8], Ю.О. Лупенко [12], М.Й. Малік [22], Г.В. Спаський

[16], О.Г. Шпикуляк [21] та ін. Незважаючи на значну кількість досліджень з цієї теми, діяльність малих і дрібних підприємств у сільському господарстві регіону України залишається недостатньо вивченою.

Мета статті - з'ясувати стан фермерських господарств у Закарпатській області України для доведення їх провідної ролі у сільськогосподарському виробництві. Визначити напрями становлення та розвитку сімейних фермерських господарств.

Виклад основних результатів дослідження. Основною організаційно-правовою формою ведення сільськогосподарського виробництва громадянами - суб'єктами аграрних правовідносин в Україні є фермерське господарство.

Ферма - приватне сільськогосподарське підприємство, яке займається комерційними поставками сільськогосподарської продукції на ринок [6, с. 1].

Згідно із законодавством України фермерське господарство являє собою новітню форму підприємницької діяльності громадян створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, переробляти і реалізувати таку з метою отримання прибутку із сільськогосподарських угідь, наданих їм для ведення фермерського господарства.

Фермерська діяльність як вид підприємництва здійснюється за такими принципами:

- вільний вибір господарської діяльності;
- залучення на добровільних засадах до здійснення фермерської діяльності майна і коштів юридичних осіб та громадян, у тому числі на умовах оренди;
- повна самостійність у формуванні програми діяльності, виборі постачальників ресурсів і споживачів вироблюваної продукції, встановлення цін відповідно до чинного законодавства;
- вільне наймання працівників;
- залучення матеріально-технічних, фінансових, трудових, природних та інших видів ресурсів, використання яких не заборонене або не обмежене законодавством;
- вільне розпорядження прибутком (доходом), що залишається після внесення платежів, установлених законодавством;
- самостійне здійснення фермерським господарством зовнішньоекономічної діяльності, використання ним належної йому частки валютної виручки на власний розсуд;

- майнова та інша відповідальність за результати господарської діяльності [12, с. 45-55].

Встановлено, що організаційно-правові основи формування та розвитку фермерських господарств в Україні регулює Закон України «Про фермерське господарство» (2003 р.), який гарантує право громадян України на добровільне створення таких господарств [10, с. 3]. Господарські відносини, пов'язані з діяльністю фермерських господарств, регулюються також Господарським і Цивільним кодексами, нормами Земельного кодексу України, зокрема ст. 31-32 якого встановлено, що землі фермерського господарства можуть належати йому на праві власності як юридичній особі, можуть належати громадянам - членам фермерського господарства на праві приватної власності та використовуватися фермерським господарством на умовах оренди.

У 2018 р. Верховна Рада України ухвалила закон про стимулювання розвитку сімейних фермерських господарств [9, с. 3]. Документом вносяться зміни до Податкового кодексу України та законів України «Про фермерське господарство», «Про державну підтримку сільського господарства України», «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» (2018 р.). Законом пропонується забезпечити можливість набуття ними статусу фізичної особи - підприємця і надати їм можливість бути платниками 4-ї групи спрощеної системи оподаткування. Законопроект поширюється на господарства, площа угідь яких становить від 2 до 20 га.

Фермерське господарство має статус сімейного фермерського господарства, за умови використання праці членів такого господарства, відповідно до ст. 3 Сімейного кодексу України. Головою сімейного фермерського господарства може бути лише член відповідної сім'ї [15, с. 135].

На переконання І.М. Буткова, саме в Конституції України, яка має найвищу юридичну силу, закріплено право фізичної особи на здійснення підприємницької діяльності, яка є видом трудової діяльності [5, с. 72-73]. У зв'язку з цим вважаємо за можливе погодитися з позицією Міністерства юстиції України, де зазначено, що громадянин, який бажає реалізувати своє конституційне право на підприємницьку діяльність, після проходження передбачених законодавством процедур за жодних умов не втрачає та не змінює свого статусу фізичної особи, визначеного з моменту народження, а лише набуває до нього нової ознаки - «підприємець».

Своєю чергою, статус фізичної особи - підприємця - це юридичний статус, який засвідчує право особи на заняття підприємницькою діяльністю, а саме самостійною, ініціативною, систематичною, на власний ризик господарською діяльністю, що здійснюється підприємцями з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. Юридичний статус «фізична особа - підприємець» як такий не впливає та ніяким чином не обмежує будь-які правоможності особи, які випливають з її цивільного права, та дієздатності [18, с. 56]. Поряд із цим ст. 51 Цивільного кодексу України [20, с. 356] передбачено, що до підприємницької діяльності фізичних осіб застосовуються нормативно-правові акти, які регулюють підприємницьку діяльність юридичних осіб, якщо інше не передбачено законом або не впливає із суті відносин.

Із аналізу роботи фермерських господарств України виявлено, що згідно із статистичними даними станом на 1 січня 2019 р. 4,6 млн га землі належить фермерським господарствам, з яких 0,8 тис. га (17,4%) перебуває у державній та 3,8 млн га (82,6%) - у приватній власності [14, с. 89].

Оцінено динаміку змін щодо кількісного показника фермерських господарств та їх земельних угідь упродовж 1990-2018 рр. (табл. 1).

1. Динаміка зміни кількості фермерських господарств та розмірів їхніх сільськогосподарських угідь України

Показник	1990	2000	2005	2007	2009	2011	2013	2015	2017	2018
Кількість, од.	82	38428	42445	42446	41524	40965	40752	32303	34173	34502
Площа с.-г. угідь у користуванні, тис. га	2	2158	3661	4328	4391	4291	4389	4344	4580	4650

Джерело: Сільське господарство України за 2018 р. [14, с. 354-355].

За цей період кількість фермерських господарств стрімко збільшувалась - із 82 господарств у 1990 р. до 34 502 у 2018 р. Найпомітніше зростання фермерських господарств (більше ніж у 100 разів) відбулося із 1990-го по 1996 р. Динаміка розподілу наявних площ сільськогосподарських угідь у фермерських господарствах за аналізований період має тенденцію до зростання.

Тенденція до зростання земельної площі відбувалася до 2008 року, коли вона фактично стабілізувалася, а в період 2009-2018 рр. поступово зростала і дещо зменшувалася в кінці періоду.

Нині фермерські господарства слугують основою ефективного функціонування сільськогосподарства країн Європейського Союзу. Переваги фермерського господарства порівняно з іншими формами господарювання полягають у тому, що в них основним мотивом трудової активності працівника є особистий інтерес фермера, який виража-

ється у результатах ефективного функціонування, що ставить перед ним завдання краще працювати, ефективніше використовувати наявні ресурси з урахуванням місцевих природно-економічних умов та традицій [8].

За результатами реформування колективних сільськогосподарських підприємств станом на 01.04.2002 р. із загальної кількості недержавних сільськогосподарських підприємств, які були реформовані у Закарпатській області, було створено 39 фермерських господарств. Швидкими темпами збільшувалися й площі сільськогосподарських угідь фермерів. Основними виробничими напрямками більшості фермерських господарств області стали продукція рослинництва і тваринництва.

Темпи зростання валової продукції та землекористування фермерів Закарпатської області свідчать, що останні досить ефективно використовують земельний ресурс (табл. 2).

2. Показники розвитку фермерських господарств Закарпаття

Показник	Рік									2018 р., % до	
	2000	2005	2007	2009	2011	2013	2015	2017	2018	2000	2017
Кількість фермерських господарств, од.	1459	1389	1480	1652	1598	1602	1452	1199	1022	71,0	85,2
Площа с.-г. угідь, га	11242	10162	11613	13315	13009	10785	10090	9987	9950	88,5	99,6
Припадає на 1 фермерське господарство, га	7,7	7,9	7,8	8,1	8,1	6,7	6,9	8,3	9,7	125,9	116,9
Чисельність працюючих, осіб	1715	2623	2541	1884	1825	1610	1468	1233	1011	58,9	82,0
Вартість валової продукції фермерських господарств - усього (у постійних цінах 2010 р.), млн грн	20,1	44,7	53,1	60,6	74,2	81,5	80,0	79,5	79,0	393,0	99,4
У т.ч.: на 1 фермерське господарство, тис. грн	13,8	32,3	35,9	36,7	46,4	50,9	55,1	66,3	77,3	у 5,6р	116,6
на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	178,9	439,9	457,2	455,1	570,4	755,7	792,8	796,0	794,0	у4,4р	99,7
на 1 працюючого, тис. грн	11,7	17,0	20,9	32,2	40,7	50,6	54,5	64,5	78,1	у 6,7	121,1

Джерело: Статистичний щорічник Закарпатської області за 2018 р. Ужгород, 2019 [17, с. 166].

Аналіз динаміки розвитку фермерських господарств області підтверджує, що зменшення їх кількості спричинене негативним впливом об'єктивних і суб'єктивних чинників на розвиток підприємництва в сільському господарстві. Характерною особливістю фермерських господарств в умовах сьогодення є недостатня цінова конкурентоспроможність

більшості видів сільськогосподарської продукції, яка зумовлена зростаючою техніко-технологічною відсталістю, не зовсім ефективним використанням окремих видів виробничо-ресурсного потенціалу. Це призвело до деякого зменшення обсягів виробництва продукції за останні роки, зниження ефективності використання сільськогосподарських

угідь та продуктивності праці. Разом із тим слід зазначити, що у фермерських господарствах області найпродуктивніше, порівняно з іншими формами господарювання, використовуються сільськогосподарські угіддя: з розрахунку на 100 га в 2018 р. вироблено 794,0 тис. грн валової продукції, тоді як по сектору сільськогосподарських підприємств у цілому - 750,7 тис. грн.

При цьому, на думку науковців-аграріїв, одним з основних чинників, що позитивно впливають на ефективність функціонування фермерських господарств, є розміри їх землекористування. Збільшення землі в обробітку сприятиме дотриманню агротехнічних вимог, науково обґрунтованих сівозмін, застосуванню сучасних інтенсивних техно-логій [16, с. 53].

Середній розмір фермерського господарства по Україні у 2018 р. становив 134,8 га, по Закарпатській області - 9,7 га. Більшість господарств в області являють собою карликові і малі за розмірами форми сільськогосподарського підприємництва (понад 3% із розмірами до 50 га). Це зумовлює певні особливості ведення виробничо-господарської діяльності та не дозволяє таким раціональніше використовувати наяв-

ний виробничий потенціал, забезпечувати високу врожайність сільськогосподарських культур та продуктивність тваринництва.

Позитивним явищем у господарській діяльності є ситуація, за якої валова продукція фермерських господарств щорічно зростає. У структурі виробництва сільськогосподарської продукції переважає продукція рослинництва й також із поступовим зростанням. Підвищується й частка фермерства у структурі сільськогосподарського виробництва Закарпаття (від 0,2% у 1992 р. до 1,9% у 2018 р., по Україні від 0,5 до 8,7%). Необхідно зазначити, що продукція рослинництва у загальній вартості валової продукції фермерських господарств досягає 96%. Це є результатом того, що продукція рослинництва менш трудомістка, швидко забезпечує віддачу вкладеного капіталу, добре зберігається й транспортується.

Визначальним напрямом підвищення ефективності виробництва у фермерських господарствах виступає раціональне використання виробничих ресурсів. За один із значущих натуральних показників ефективності виробництва слугує досягнутий рівень урожайності сільськогосподарських культур (табл. 3).

3. Урожайність сільськогосподарських культур у фермерських господарствах Закарпаття, ц/га

Показник	2000	2005	2007	2009	2011	2013	2015	2017	2018	2018 р., % до 2000 р.
Зернові	26,2	33,6	32,2	32,8	37,6	37,1	37,5	37,9	38,3	143,1
У т.ч. озима пшениця	24,5	35,2	31,2	21,4	30,1	32,5	35,1	37,1	37,6	143,3
Ярий ячмінь	15,8	29,9	27,0	19,2	22,7	25,6	23,6	24,1	24,0	149,4
Кукурудза на зерно	34,8	42,1	46,9	45,3	47,8	44,9	42,4	45,1	44,2	121,8
Соняшник	14,2	11,3	11,4	11,1	16,1	13,7	17,6	15,4	16,3	123,9
Картопля	169,0	161,5	226,3	141,0	165,5	170,0	160,2	165,3	166,7	94,8
Овочі	102,8	158,4	160,9	186,9	192,2	211,8	211,3	213,9	210,5	у 2,1р
Плоди	77,0	54,6	60,7	79,1	78,9	103,1	101,6	105,4	104,4	131,9
Виноград	86,1	66,8	59,7	51,7	52,6	67,6	73,9	75,5	79,5	85,8

Джерело: Статистичний щорічник Закарпатської області за 2018 р. Ужгород, 2019 [17, с. 323].

Майже по всіх вказаних культурах спостерігається підвищення рівня врожайності. Однак загалом урожайність основних сільськогосподарських культур залишається на низькому рівні. Проведені дослідження свідчать, що урожайність сільськогосподарських культур у фермерських господарствах дещо нижча порівняно з іншими сільськогосподарськими підприємствами. Це пояснюється неосвоєнням сівозмін, порушенням

технології вирощування сільськогосподарських культур, недостатнім забезпеченням мінеральними та органічними добривами, засобами захисту рослин і, особливо, високоякісною сучасною технікою.

За період досліджень значно скоротилася частка в загальній посівній площі картоплі, овочів, винограду та плодів. Останні десять років не вирощується тютюн. Негативним явищем є те, що відбувається розширення

посівних площ під соняшником. За рекомендаціями вчених-аграрників у десятипільній сівозміні соняшник повинен займати не більше одного поля. На практиці фермери не дотримуються цих вимог, що призводить до втрат родючого шару ґрунту, на відновлення якого потрібно багато часу та ресурсів.

Дослідження підтверджують, що у збільшенні виробництва продукції рослинництва особливу роль відіграють мінеральні добрива за умови їх оптимального співвідношення, урахування фактичного вмісту у ґрунті та досконалих машин для внесення. У 2018 р. 54,6 % фермерських господарств області за середньої потреби 150-185 кг (д.р.) мінеральних добрив на 1 га внесли по 0,5 кг (д.р.) на 1 га, в тому числі азотних - 0,35, фосфорних - 0,1кг. Органічних добрив 3,9% господарств використали по 3,0 т на 1 га (за норми 20-30 т) [17, с. 200]. Тільки 25% господарств обробляли земельні ділянки отрутохімікатами. Незадовільною залишається ситуація із внесенням добрив і застосуванням засобів захисту рослин. Вона пов'язана з тим, що у фермерських господарств недостатньо фінансових засобів для придбання згаданих ресурсів, а також з істотним скороченням їх вітчизняного виробництва.

Забезпеченість фермерських господарств сучасною високопродуктивною технікою виступає одним з головних чинників підвищення економічної ефективності виробництва продукції, а також конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва та продовольства. Згідно з проведеними розрахунками технічна забезпеченість фермерських господарств поступово погіршується. Її рівень кількісно і якісно не відповідає оптимальній потребі. Наприклад, у середньому у фермерських господарствах області на один трактор припадає близько 150 га ріллі, що в 5-12 разів більше, ніж у прикордонних регіонах країн Європейського Союзу [16, с. 54].

Ще гірша ситуація із зерновими комбайнами, сівалкам та іншим сільськогосподарським обладнанням. Значна частина технічних засобів відпрацювали свій термін, продуктивність їх низька, а експлуатаційні витрати значно вищі. За такої технічної забезпеченості фермерським господарствам області важко розраховувати на високу ефективність господарювання.

На виробництві продукції тваринництва спеціалізується незначна кількість фермерських господарств області (табл. 4).

4. Чисельність поголів'я худоби та птиці у фермерських господарствах Закарпатської області, тис. голів

Вид тварин	2000	2005	2007	2009	2011	2013	2015	2017	2018	2018 р.,%, до 2000
Велика рогата худоба	1,8	1,1	1,5	1,6	1,7	1,6	1,4	1,4	1,3	72,2
У т.ч. корови	1,1	0,5	0,6	0,7	0,8	0,9	0,7	0,7	0,7	63,6
Свині	1,8	2,3	4,2	6,2	8,5	10,4	9,2	7,1	6,5	у 3,6р
Вівці та кози	1,7	7,1	9,9	12,2	14,2	14,1	6,9	7,1	7,2	у 4,2р
Птиця всіх видів	15,3	27,0	33,3	40,4	34,2	12,4	10,5	10,5	10,5	68,6

Джерело: Статистичний щорічник Закарпатської області за 2018 р. Ужгород, 2019 [17, с. 156].

Наведені дані свідчать про зменшення поголів'я худоби і птиці у цих господарствах. Так, частка чисельності поголів'я худоби і птиці в 2018 р. порівняно із загальною кількістю у фермерських господарствах України становила від 0,7% (поголів'я птиці усіх видів) до 6,8% (поголів'я свиней), а частка у виробництві продукції тваринництва - від 1% (м'ясо усіх видів у забійній вазі) до 1,3% (виробництво яєць) і 3,6% (виробництво молока).

Організаційним елементом будь-якого виробничого процесу є персонал сільськогосподарських підприємств. Тому ефективність господарювання фермерських господарств залежить від забезпеченості власними і най-

маними трудовими ресурсами та їх професійно-кваліфікаційного рівня. У більшості фермерських господарств використовується праця самого фермера і членів його родини, незначна частина найманих робітників.

У фермерських господарствах області існує проблема із забезпеченням висококваліфікованими кадрами. Слід пам'ятати, що робітник сільського господарства має справу з живими організмами: рослинами і тваринами, які потребують особливого до них становлення та специфічних знань. Крім цього, через кожні 3-5 років знання застарівають у зв'язку з розвитком науково-технічного прогресу. Тому кожен фермер

повинен пройти курс підвищення кваліфікації з обов'язковим складанням іспиту та одержанням посвідчення. Ця норма діє в усіх країнах світу і повинна такою стати й для вітчизняних.

Дослідження підтверджують, що для тих фермерів, які ефективно використовують виробничі ресурси, впроваджують ресурсозберігаючі технології, держава повинна передбачити відповідні пільги стосовно оподаткування та кредитування виробництва. Орієнтуватися можна на досвід фермерів Європейського Союзу [7, с. 19-21].

Прибутковість фермерського господарства залежить від зростання реалізаційних цін на сільськогосподарську продукцію. Але основними напрямками збільшення прибутку залишаються чинники ефективного використання землі, зростання виробництва товарної продукції з розрахунку на 1 га, підвищення її якості та зниження собівартості виробленої продукції, товару.

Ціни на сільськогосподарську продукцію періодично змінюються. Проте, за будь-яких умов, фермер повинен продавати продукцію та товари за цінами, які б давали можливість з одержаної виручки відшкодувати матеріальні витрати, розрахуватися в установленій термін з кредитами, забезпечити потреби сім'ї та розвивати своє господарство.

Виникла потреба завоювання ніші на сільськогосподарському ринку регіону, що надасть можливість довготерміново реалізовувати вироблену продукцію та продовольство. Розв'язання наявних проблем значною мірою залежить від структури товарної продукції фермерських господарств. У струк-

турі реалізації продукції рослинництва власного виробництва фермерськими господарствами найбільшу частку мають зернові, плодови, соняшник та виноград [22, с. 66].

У фермерських господарств досліджуваного регіону виникають проблеми із зберіганням та підтримкою якості продукції. Це свідчить про нижчий рівень розвитку їхньої матеріально-технічної бази (відсутність сучасного складського господарства), що у свою чергу обмежує можливості реалізації продукції протягом року.

Більша частина фермерів реалізують продукцію безпосередньо - 65% у межах району, в якому знаходиться фермерське господарство, 20% - вивозиться в інші райони області та 15% реалізується в інших областях чи за кордоном - у країнах Європейського Союзу.

Значним недоліком ведення фермерства в Закарпатській області України слід вказати відмову частини фермерських господарств займатися тваринництвом, оскільки для його розвитку у фермерів відсутня виробнича база. Доходи фермерських господарств від реалізації сільськогосподарської продукції та товарів не забезпечують формування джерел фінансування на достатньому рівні для будівництва й оснащення тваринницьких приміщень, придбання племінної худоби.

Надалі, для оцінки рівня ефективності функціонування фермерського господарства одержаний ними результат порівнюється з витратами чи використаними ресурсами. Дохідність, прибутковість фермерського господарства визначається рівнем рентабельності (табл. 5).

5. Фінансові результати роботи фермерських господарств Закарпаття

Показник	Роки									2018 р. до 2000 р.	
	2000	2005	2007	2009	2011	2013	2015	2017	2018	+, -	%
Дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) - усього, млн грн	21,0	9,8	36,6	41,1	69,8	103,3	115,3	125,6	135,4	94,3	549,0
У тому числі від продажу с.-г. продукції власного виробництва, млн грн	21,0	9,8	36,6	54,1	69,8	103,3	115,3	125,6	135,4	94,3	549,0
Собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг), тис. грн	39,4	7,7	33,7	43,5	65,7	78,7	85,1	90,1	93,5	45,7	76,1
Чистий прибуток, тис. грн	x	2,1	x	10,6	1,8	25,6	30,2	33,2	38,5	x	x

Збитки, тис. грн	-18,4	х	-2,5	х	х	х	х	х	х	х	х
У т.ч.: на 1 га с.-г. угідь, тис. грн	-1,6	0,2	-0,3	0,8	0,3	0,4	4,0	4,2	4,5	х	х
на 1 працюючого, тис. грн	-1,1	0,8	-1,0	5,6	0,9	2,9	27,4	34,6	41,5	х	х
на 100 грн виробничих витрат	-46,7	27,2	-7,4	23,8	2,7	4,7	13,0	14,3	16,2	х	х
Рівень рентабельності (збитковості), %	-46,7	27,2	-7,4	23,8	2,7	4,7	13,0	19,5	24,3	х	х

Джерело: Статистичний щорічник Закарпатської області за 2018 р. Ужгород, 2019 [17, с. 159].

За наведеними даними простежується збільшення доходу від реалізації продукції та зниження собівартості реалізованої продукції, зростання кількості фермерських господарств, які працюють прибутково.

Необхідно зазначити, що збільшення прибутковості фермерських господарств в окремі періоди розвитку відбувається у відриві від зниження собівартості продукції, тобто за рахунок підвищення реалізаційних цін на основні та нішеві види сільськогосподарської продукції [2, с. 29-30].

Для активізації створення фермерських господарств та відродження їх сімейної природи Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» дано визначення поняття сімейного фермерського господарства, передбачена можливість реєстрації таких господарств без набуття статусу юридичної особи. Однак цього нині недостатньо.

Необхідними передумовами активізації фермерського руху є створення умов для ефективного функціонування таких сучасних господарств. Історично у переважній більшості економічно розвинутих країн такі проблеми, які на даний час існують в Україні, вирішувалися створенням збутових кооперативів, оптових ринків сільськогосподарської продукції в місцях її виробництва, у необхідних випадках державним регулюванням цін [12, с. 276-280].

Разом із тим Закон «Про фермерське господарство», визначаючи склад членів сімейного господарства, відсилає до положень ст. 3 Сімейного кодексу України. «Відповідно до кодексу, сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Водночас права члена сім'ї має й одинока особа. Відтак одна особа фактично також може створити сімейне фермерське господарство» [15, с. 1].

Закріплюючи права та обов'язки учасників сімейного фермерського господарства у формі юридичної особи, можна як скористатися існуючим модельним статутом, так і розробити статут господарства самостійно, індивідуально під власні потреби. Далі має бути юридично оформлене рішення засновників із переліком осіб, що брали участь у зборах, де розглядалося створення сімейного фермерського господарства. Усі ці документи далі подаються до державного реєстратора. Прийнятне те, що сьогодні за реєстрацію юридичної особи адміністративний збір не сплачується (сплатити його доведеться у разі, якщо пізніше виникне потреба внести зміни до статутних документів). Окремо також необхідно буде вирішити питання надбання земельного банку в Україні.

Створенням збутових кооперативів досягається такого ж ефекту, як на великих підприємствах - формуються великі партії однорідної продукції, яка без участі посередників виводиться на віддалені, в тому числі зарубіжні ринки без надмірного укрупнення виробників.

Висновки. Підтверджено, що законодавчі зміни посилять соціальний і економічний захист усіх членів сімейних фермерських господарств, підвищать готовність і здатність селян (молодого та середнього покоління) до самостійного господарювання на сімейних пріоритетах, створять на основі сімейних фермерських господарств більш життєздатні сільськогосподарської обслуговуючої кооперації та сприятимуть підвищенню доходів сільських жителів-виробників за рахунок формування прийнятної ціни на вироблену конкурентоспроможну продукцію або товари. Це сприятиме доступності господарств до чинних програм бюджетної підтримки сімейних фермерських господарств і спонукатиме до запровадження спеціально призначених для них нових програм щодо їх вдосконалення.

Дані досліджень підтверджують, що поєднання результатів виконаної роботи дасть можливість створити власну українську ефективну модель керівника сімейного фермерського господарства без статусу юридичної особи, яка ґрунтуватиметься на національних моральних надбаннях, отриманих через релігію та історичну культуру, на сформованих традиціях точності, пунктуальності, на здатності до управління своїм часом і часом своєї сім'ї, на створеному механізмі стихійності. Саме такий сучасний керівник здатний повністю забезпечити успішний розвиток свого сімейного фермерського господарства. Для здійснення підприємницької діяльності даного типу фермер-

ських господарств з метою спрощення виробництва, матеріально-технічного забезпечення потрібні значні кошти.

Для ефективного розвитку сімейного фермерства в Закарпатті необхідно використовувати спеціальні фонди для забезпечення пільгового кредитування сімейних фермерських господарств; добиватися використання важливого джерела підтримки фермерських господарств, як-то субсидії та дотації з державного і місцевого бюджетів; здійснювати кооперацію для забезпечення і реалізації сільськогосподарської продукції та продовольства з ініціативи територіальних громад регіонів України.

Список бібліографічних посилань

1. Азізова К. Е. Пільги в системі податкового регулювання розвитку аграрного сектору економіки України. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2010. Вип. 154, Ч. 3. С. 19-26.
2. Бальян А. В., Спаський Г. В. Виробництво сільськогосподарської продукції в селянських (фермерських) господарствах області. *Економіка АПК*. 1999. № 9. С. 29-35.
3. Бодак Г. І. Зарубіжний досвід розвитку сільськогосподарського виробництва. *Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України*. 2012. Вип. 22.6. С.164-169.
4. Будзяк В. М. Сільськогосподарське землекористування (економіко-екологічні та управлінські аспекти) : монографія. Київ : Оріон, 2006. 386 с.
5. Бутков І. М. Щодо визначення поняття «правовий статус фізичної особи - підприємця» *Форум права*. 2013. № 3. С.70-76. URL : irbis-nbuv.gov.ua/.../cgjirbis_64.exe?
6. Економічна енциклопедія: [у 3-х т.]; Т.2 / за ред. С. В. Мочерного. Київ : ВЦ «Академія», 2001. 848 с.
7. Ковалів О. І. Науково обґрунтовані за розміром і структурою землеволодіння та землекористування - основа розвитку сільських територій. *Землеустрій і кадастр*. 2013. № 2. С. 18-24.
8. Лановий В. В. Держава без землі не існує. *Землепорядний вісник*. 2012. № 12. С. 4-8.
9. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств : Закон України № 2497 - VIII від 10.07.2018 Відомості Верховної Ради України 2018. № 37. Ст. 276 С. 2.
10. Про фермерське господарство : Закон України від 19.06.2003. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/973-15>.
11. Розвиток малих аграрних підприємств у ринковому інституційному середовищі: індикатори та ефективність / Лупенко Ю. О., Шпикуляк О. Г., Малік М. Й. та ін. ; за ред. О. Г. Шпикуляка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 204 с.
12. Розвиток підприємництва і кооперації: інституціональний аспект : монографія / Лупенко Ю.О. та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 430 с.
13. Розвиток форм господарювання в сільському господарстві: проблеми і рішення : наук. доп. / Ю. О. Лупенко, В. Я. Месель-Веселяк, О. Г. Шпикуляк та ін. ; за ред. Ю. О. Лупенка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2018. 54 с.
14. Сільське господарство України за 2018 р. Статистичний збірник України. Київ : Держстат України, 2019. 392 с.
15. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 21. Ст. 175. С. 1.
16. Спаський Г. В. Підвищення ефективності функціонування фермерських господарств Закарпаття. *Економіка АПК*. 2017. № 3. С. 50-58.
17. Статистичний щорічник Закарпатської області за 2018 рік. Ужгород : Головне управління статистики у Закарпатській області, 2019. 558 с.

References

1. Azizova, K.E. (2010). Piljhy v systemi podatkovoho rehulyuvannya rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky Ukrayiny [Privileges in the system of tax regulation of the agrarian sector of the economy of Ukraine]. *Naukovyy visnyk NUBIP*, 3 (154), pp. 19-26 [In Ukrainian].
2. Balyan, A.V. & Spaskyi, H.V. (1999). Vyrobnystvo silskohospodarskoyi produktsiyi v selyanskykh (fermerskykh) hospodarstvakh oblasti [Production of agricultural goods in peasant (farmers') farms of the oblast]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 29-30 [In Ukrainian].
3. Bodak, H.I. (2012). Zarubizhnyy dosvid rozvytku silskohospodarskoho vyrobnystva [Foreign experience in agricultural production development]. *Naukovyy visnyk NLTU*, 22.6, pp. 164-169 [In Ukrainian].
4. Budzyak, V.M. (2006). *Silskohospodarske zemlekorystuvannya (ekonomiko-ekolohichni ta upravlinski aspekty: monohrafiia)* [Agricultural land use (economic-ecological and managerial aspects): monograph]. Kyiv: Oriony [In Ukrainian].
5. Butkov, I.M. (2013). Shchodo vyznachennya ponyattya "pravovyy status fizychnoyi osoby - pidpryemtsya" [Concerning a definition of "legal status of an individual - entrepreneur"]. *Forum prava*, 3, pp. 70-76. Retrieved from: irbis-nbuv.gov.ua/.../cgjirbis_64.exe? [In Ukrainian].
6. Mochernyi, S.V (Ed.) (2001). *Ekonomichna entsyklopediia: u trokh tomakh* [Economic encyclopaedia: three volumes]. Kyiv: Vydavnychyy tsentr Akademiia [In Ukrainian].
7. Kovaliv, O.I. (2013). Naukovo obhruntovani za rozmirom i strukturoyu zemlevolodinnya ta zemlekorystuvannya - osnova rozvytku silskykh terytoriy [Scientifically based on a size and structure of land tenure and land use - a basis for rural development]. *Zemleustriy i kadastr*, 2, pp. 18-24 [In Ukrainian].
8. Lanoviy, V.V. (2012). Derzhava bez zemli ne isnuye [State without land does not exist]. *Zemlevporiadnyy visnyk*, 12, pp. 4-8 [In Ukrainian].
9. Pro vnesennya zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrayiny Shchodo stymulyuvannya stvorennya ta diyalnosti simeynykh fermerskykh hospodarstv: Zakon Ukrainy vid 10.07.2018 № 2497 - VIII [On amendments to the Tax Code of Ukraine for promotion of establishment and activity of family farms: Law of Ukraine dated 10.07.2018, No. 2497-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukraine 10.08.2018* [In Ukrainian].
10. Pro fermerske hospodarstvo: Zakon Ukrayny vid 19.06.2003 # 973 - IV [On farm: Law of Ukraine dated 19.06.2003, No. 973-IV]. *Zakonodavstvo Ukrainy*. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/973-IV> [In Ukrainian].
11. Lupenko, Yu.O., Shpykuliak, O.H., Malik, M.Y., et al. (2017). *Rozvytok malykh ahrarnykh pidpryemstv u rynkovomu instytutsiinomu seredovyshchi: indykatory ta efektyvnist* [Development of small agrarian enterprises in the market institutional environment: indicators and effectiveness]. O.H. Shpykuliak (Ed.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].

18. Статус фізичної особи - підприємця: проблеми застосування законодавства : Роз'яснення Міністерства юстиції України від 14.01.2011. *Бізнес-Бухгалтерія-Право. Податки. Консультації*. 21.02.2011. № 8. С. 56.

19. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року ; за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2012. 182 с.

20. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. С. 356.

21. Шпикуляк О. Г., Малік М. Й., Мамчур В. А. Інституціональна формалізація розвитку сімейних фермерських господарств в Україні. *Економіка АПК*. 2018. № 10. С. 71-85.

22. Шпикуляк О. Г., Малік М. Й., Мамчур В. А. Перспективи і тенденції інституціоналізації сімейних фермерських господарств у механізмі ринку. *Економіка АПК*. 2018. № 12. С. 58-68.

12. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Y., Zayats, V.M., Shpykulyak, O.H., et al. (2016). *Rozvytok pidpryyemnytstva i kooperatsiyi: instytutsionalnyy aspekt: monohrafiya* [Development of entrepreneurship and cooperation: institutional aspect: monograph]. Yu.O. Lupenko (Ed.). Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].

13. Lupenko, Yu.O., Mesel-Veseliak, V.Ya., Shpykuliak, O.H., et al. (2018). *Rozvytok form hospodariuvannya v silskomu hospodarstvi: problemy i rishennia : naukova dopovid* [Development of management forms in agriculture: problems and solutions: scientific report]. Yu.O. Lupenko (Ed.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].

14. *Silске hospodarstvo Ukrayiny za 2018 rik* [Agriculture of Ukraine for 2018]. (2019). Kyiv: Derzsstat Ukrainy [In Ukrainian].

15. Simejnyy kodeks Ukrayiny N 2947-III vid 10.01.2002 [A Domestic Code of Ukraine N2947-III of January 10, 2002] *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukraine* vid 31.05. 2002. (21). pp. 135. [In Ukrainian].

16. Spaskyi, H.V. (2017). *Pidvyshchennya efektyvnosti funktsionuvannya fermerskykh hospodarstv Zakarpattya* [Improving an efficiency of farm operation in Zakarpattia region]. *Економіка АПК*, 3, pp. 50-58 [In Ukrainian].

17. *Statystychnyy shchorichnyk. Zakarpatskoi oblasti za 2018 rik*. [Statistical Yearbook of Zakarpattia region for 2018]. (2019). Uzhhorod : Holovne upravlinnia statystyky u Zakarpatskii oblasti [In Ukrainian].

18. Status fizychnoyi osoby - pidpryyemtsya: problemy zastosuvannya zakonodavstva : Rozyasnennya Ministerstva yustytseyi Ukrayiny vid 14.01.2011 [Status of an individual entrepreneur: problems with an application of legislation: Clarification of the Ministry of Justice of Ukraine dated 14.01.2011]. *Biznes-Bukhhalteriya-Pravo. Podatky. Konsultatsiyi*, 8, p. 56 [In Ukrainian].

19. Lupenko, Yu.O. & Mesel-Veseliak, V.Ya. (Eds.) (2012). *Stratehichni napriamy rozvytku silskoho hospodarstva Ukrayiny na period do 2020 roku* [Strategic directions of development of agriculture of Ukraine for the period up to 2020]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].

20. Tsyvilnyy kodeks Ukrayiny № 435-IV vid 16.01.2003 [Civil Code of Ukraine dated 16.01.2003, No. 435-IV]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 40, p. 356 [In Ukrainian].

21. Shpykulyak, O.H., Malik, M.Y., & Mamchur, V.A. (2018). *Instytutsionalna formalizatsiya rozvytku simeynykh fermerskykh hospodarstv v Ukrayini* [Institutional formalization of family farm development in Ukraine]. *Економіка АПК*, 10, pp. 71-85 [In Ukrainian].

22. Shpykulyak, O.H., Malik, M.Y., & Mamchur, V.A. (2018). *Perspektyvy i tendentsiyi instytutsionalizatsiyi simeynykh fermerskykh hospodarstv u mekhanizmi rynku* [Prospects and tendencies for institutionalization of family farms in a market mechanism]. *Економіка АПК*, 12, pp. 58-68 [In Ukrainian].

Spaskyi H.V. Development of family farms in region

The purpose of the article is to study the current state of farms in Zakarpattia region of Ukraine in order to prove their leading role in agricultural production, as well as to determine directions for formation and development of family farms.

Research methods. In the process of research, the following methods were used: abstract and logical (for determining an essence, generalization of activity indicators of farms in Zakarpattia region); monographic (for studying financial performance indicators of farms); statistical and economic (for determining effectiveness of resource use); comparative analysis (for analysis of production activity).

Research results. The article substantiates a role of farms in rural development at the present stage of European integration processes. Theoretical bases of concepts "farm" and "family farm" were investigated. Prospects for formation of Ukrainian family farms were outlined. Model of a leader of a family farm was proposed.

Elements of scientific novelty. For the first time formation of family farms in Zakarpattia region was considered. A number of measures were proposed for development of a balanced model of family farms. In particular, measures of state support of family farms in the region.

Practical significance. A number of measures were proposed for development of a balanced model of family farm management as an individual. Financial analysis of the study of farms of the region was carried out. It was proved that in practice, farming in terms of the European integration has acquired a qualitatively new content and is a basis for rural development and welfare of rural population. *Tabl.: 5. Refs.: 22.*

Keywords: farm; economic analysis; family farm; profitability; entrepreneurship.

Spaskyi Habriiel Vasyliovych - doctor of economic sciences, leading research fellow of the department of investment, material, and technical ensuring, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: gszpasszky@kmf.uz.ua

Цель статьи - выяснить состояние фермерских хозяйств в Закарпатской области Украины для доказательства их ведущей роли в сельскохозяйственном производстве. Определить направления становления и развития семейных фермерских хозяйств.

Методика исследования. В процессе исследования использованы следующие методы: абстрактно-логический (при определении сущности, обобщении показателей деятельности фермерских хозяйств Закарпатья); монографический (при изучении финансовых показателей деятельности фермерских хозяйств); статистически-экономический (при определении эффективности использования ресурсов); сравнительного анализа (в процессе анализа производственной деятельности).

Результаты исследования. Обоснована роль фермерских хозяйств в развитии сельских территорий на современном этапе евроинтеграционных процессов. Исследованы теоретические основы понятия «фермерские хозяйства», «семейные фермерские хозяйства». Намечены перспективы становления украинских семейных фермерских хозяйств. Предложена модель развития семейного фермерского хозяйства.

Элементы научной новизны. Впервые рассмотрено формирование семейных фермерских хозяйств Закарпатской области. Предложен ряд мероприятий для развития сбалансированной модели семейных фермерских хозяйств, в частности меры государственной поддержки семейных фермерских хозяйств региона.

Практическая значимость. Предложен ряд мероприятий для развития сбалансированной модели семейного фермерского хозяйства как физического лица. Проведен финансовый анализ работы фермерских хозяйств региона. Установлено, что на практике фермерские хозяйства в условиях евроинтеграции получили качественно новое содержание, являются основой развития сельских территорий и роста благосостояния сельского населения. Табл.: 5. Библиогр.: 22.

Ключевые слова: фермерское хозяйство, анализ хозяйственной деятельности, семейные фермерские хозяйства, прибыльность, предпринимательская деятельность.

Спасский Габриэль Васильевич - доктор экономических наук, ведущий научный сотрудник отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: gszpasszky@kmf.uz.ua

Стаття надійшла до редакції 15.03.2019 р.

Фахове рецензування: 20.03.2019 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Спаский Г. В. Розвиток сімейних фермерських господарств регіону. *Економіка АПК*. 2019. № 5. С. 49 – 59.

*

УДК 338.439.5(477)

JEL Classification: M 11, M 21

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201905059>

І.Ф. БАЛАНЮК, доктор економічних наук, професор
І.І. КОЗАК, доктор біологічних наук, професор
Д.І. ШЕЛЕНКО, кандидат економічних наук

Формування внутрішнього економічного механізму розвитку організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств

Мета статті - сформулювати елементи внутрішнього економічного механізму розвитку сільськогосподарських підприємств, які спрямовані на вирішення виробничо-господарських проблем та функціонування.

Методика дослідження. Застосовано методи: аналогії та систематизації (для оцінювання механізму розвитку сільськогосподарських підприємств), індукції та дедукції (для розгляду теоретичних основ впливу внутрішнього і зовнішнього середовища на процеси функціонування сільськогосподарських підприємств), абстрактно-логічний (для виявлення найбільш суттєвих понять та обґрунтування висновків). Методологічною основою дослідження є системний метод пізнання процесів впливу зовнішніх і внутрішніх факторів на діяльність сільськогосподарських підприємств.

Результати дослідження. Розглянуто внутрішній економічний механізм розвитку організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств. Проаналізовано сутність механізму функціонування сільськогосподарських підприємств з урахуванням впливу внутрішнього і зовнішнього середовища.

© І.Ф. Баланюк, І.І. Козак, Д.І. Шеленко, 2019